

SAŽETAK

Radom se postavlja okvir, primarno pravni, postupanja komunističkih vlasti prema nacionalnim manjinama u Jugoslaviji po završetku Drugog svjetskog rata. S ciljem ukazivanja na obuhvatniju sliku postupanja prema nacionalnim manjinama razrađena je studija slučaja suđenja jednoga pripadnika mađarske nacionalne manjine iz sela Korod u istočnoj Slavoniji – Antala Dijošija. Studijom slučaja izdvojeni su specifični elementi koji će poslužiti u daljnjim istraživanjima o postupanjima prema navedenoj manjini u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Razrada studije provedena je na temelju arhivske građe Državnog arhiva u Osijeku.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Jugoslavija, nacionalne manjine, studija slučaja, Antal Diosi

ABSTRACT

The paper sets the framework, primarily legal, of the actions of the communist authorities toward the national minorities in Yugoslavia after the Second World War. With the aim of showing a more comprehensive picture of the treatment of national minorities, a case study of the trial of a member of the Hungarian national minority from the village of Korod in Eastern Slavonia - Antal Diosi - was elaborated. The case study isolated specific elements that will be used for further research on the treatment of the above mentioned minority in Yugoslavia after Second World War. The elaboration of the study was carried out based on archival materials of the State Archives in Osijek.

Keywords: Second World War, Yugoslavia, national minorities, case study, Antal Diosi

DENIS NJARI¹
TAMARA MAZUR²

¹Filozofski fakultet Osijek, Osijek,
Hrvatska

²Hrvatsko katoličko sveučilište,
Zagreb, Hrvatska
denis.njari@gmail.com
tmazur@unicath.hr

„NEŠTO JE GOVORIO MAĐARSKI.“ OBRAČUN
NOVIH VLASTI SA „SLUGAMA OKUPATORA“
NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA.
STUDIJA SLUČAJA ANTALA DIJOŠIJA

*„Beszélt valamit magyarul.” Az új hatalom és a „megszá-
lók szolgálói” összecsapása a második világháború után.
Diosi Antal esettanulmánya*

*„He Was Saying Something in Hungarian.” A Clash
Between The New Authorities And The „Servants Of The
Occupiers” After The Second World War. Case Study Of
Antal Diosi*

1. Uvodna određenja i teorijsko-metodološki pristup

Svaka promjena vlasti, kao i završetak svakog rata, najčešće je u povijesti donosila promjene sukladno sustavu vrijednosti na kojemu je počivala sama hijerarhija te vlasti. Navedeno se očitovalo u različitim, gotovo uvijek i svim, aspektima ljudskoga života i organizacije država, osobito kada je riječ o uređenjima nakon Drugog svjetskog rata u onim državama koje se nisu tijekom rata „našle“ na strani Saveznika¹. Upravo su države pobjednice, konferencijom u Potsdamu, kreirale usmjerenja politika prema poraženima, primarno prema Njemačkoj te njezinim saveznicama. Unutar teme koja se u ovom radu razmatra, potrebno je istaknuti neke kategorije promjena s kojima su se poražene države i narodi suočavali; drastične promjene granica, prilično organizirana raseljavanja koja su novonastale vlasti označile „humanima“ te primjena drastičnih represivnih mjera na temelju pravnih regulacija upitne utemeljenosti prema onima koji su bili označeni kao „sluge okupatora“, „neprijatelji režima“ i slično.

Upravo se o posljednje navedenom i raspravlja u ovome radu, odnosno namjera je ovom studijom slučaja ukazati na postupanja i prema pripadnicima drugih nacionalnih manjina u Jugoslaviji osim njemačke, budući da su najčešće reference u historiografiji u ovome kontekstu usmjerene na sudbinu pripadnika njemačkog naroda. Navedena namjera, odnosno sam cilj, doprinosi stvaranju što cjelovitijih prikaza života pripadnika (svih) nacionalnih manjina u vremenu neposredno po završetku Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Stoga, u radu se studijom slučaja ukazuje na postupanja prema pripadnicima mađarske nacionalne manjine u navedenom vremenu i na navedenom prostoru.

¹ Savezničke sile, odnosno države koje su za vodstvo imale Veliku Britaniju, Sjedinjene Američke Države te Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, a koje su izišle kao pobjednice Drugog svjetskog rata.

Namjera, odnosno cilj rada ostvaruje se pristupom studije slučaja usmjerenog na što potpunije razumijevanje specifičnosti u kojima se navedeni slučaj dogodio. Sukladno tome, prioritet je iskazati kako se nešto odvalo i zašto, a uvodna razmatranja donose se kako bi bio postavljen okvir rada, ali kako bi se koncizno iskazali odgovori na pitanja što i koliko. Osim toga, uvodna razmatranja samom slučaju pridaju kontekst, a pri čemu je onaj socijalni i pravni, za temu ovoga rada, ključan.

U ovome se slučaju koriste većinom kvalitativni podaci, odnosno biografski podaci te pisana dokumentacija različitih sektora i instanci državne vlasti. U samoj svojoj biti, primjer koji se uzima za studiju slučaja u ovome će rada biti prikaz istaknutog slučaja, fenomena, jer to omogućuje izvadak detaljnih opisa i pomnih analiza sukladno kontekstu u kojem se taj slučaj odvija. Studija slučaja za ovu se temu odabire i kao temelj za ukazivanje na postojanje određenih obrazaca pristupa određenoj skupini naroda na nekom prostoru u vremenima neposredno nakon rata te prilikom ustrojavanja nove vlasti. Odnosno, ukazom na ovu studiju slučaja otvaraju se mogućnosti za daljnja istraživanja ovakvih (sličnih) slučajeva što treba dovesti do identifikacije, kako je već navedeno, obrazaca i pristupa, a što će onda dovesti do zaključaka i generalizacija ako se uistinu mehanizmi pokažu i dokažu. Posebna prednost ovog pristupa i metode istraživanja jest u mogućnosti iznošenja mnogobrojnih detalja koji u mnogobrojnim aspektima podastru odgovore na razna pitanja, osobito uzročno-posljedičnih veza.

2. Pravni okvir i postupanje komunističkih vlasti prema „neprijateljskim“ nacionalnim manjinama u Jugoslaviji

Na samom početku potrebno je istaknuti nekoliko odrednica o stanju u Jugoslaviji, a time i u Hrvatskoj, neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Ulaskom partizanskih snaga u svibnju 1945, u Zagreb stiže i vlada Federalne Hrvatske koju je predvodio Vladimir Bakarić, a brzo nakon toga jednako je učinilo i Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Posljednje navedeno tijelo, skraćeno ZAVNOH, od srpnja iste godine nastupa kao Narodni sabor Hrvatske u kontekstu privremenog predstavničkog tijela. Za čitavu Jugoslaviju u tom je kontekstu postojala jugoslavenska vlada; sve do 29. studenoga 1945. i izbora za Ustavotvornu skupštinu države imena Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Sama uprava državom u svakom je smislu bila u rukama Komunističke partije Jugoslavije. Djelovanje te stranke bilo je pomno organizirano na svim razinama društva s ciljem sustavne kontrole, održavanja reda te proklamiranja vrijednosti sukladno sustavu vrijednosti utemeljenom na *Komunističkom manifestu* (Jurčević, 2006: 32).

Gospodarsko se stanje može odrediti kao iznimno teško, stoga su državne vlasti osnovnu prehranu stanovništva osiguravale raznim mjerama – čak i različitim načinima zauzimanja osobne imovine i zemljišta. Potrebno je naglasiti da se radi i o vremenu, uz sve navedeno, razračuna s neistomišljenicima te svima onima koji su držani za „državne neprijatelje“ čime je jasno da se u različitim aspektima provodilo represivne mjere s više ili

manje utemeljenim normativnim okvirom, odnosno pravnim regulacijama. Neminovno treba spomenuti masovna uhićenja kao i ubijanja, uz suđenja upitne valjanosti, pa čak i upitnosti u smislu jesu li uopće održana (Akmadža, 2013; Mihaljević, 2011). Radilo se i o vremenu, kako je već navedeno, korekcije granica. U slučaju Jugoslavije misli se i na vanjske i unutarnje granice što je u velikoj mjeri podrazumijevalo, uz navodne neprijatelje države, i protjerivanja pripadnika određenih naroda (nacionalnih manjina); primarno Nijemaca, Talijana te Mađara, većinom iz Slavonije i Istre (Radelić, 2006: 43-48).

Kolektivno je kažnjavanje, kao ideja pa onda i čin, bilo obnavljano već krajem rata slijedeći put ideja iz vremena Kraljevine Jugoslavije, a onda i onih iz 1943. i 1944. što je podrazumijevalo iseljavanje Nijemaca. Poseban primjer jest odluka Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, iz 30. listopada 1944, da će postupanja prema Nijemcima, odnosno Folksdojčerima, biti u obliku progona, zatvaranja, iseljavanja (Radelić, 2006: 48; Vuković, 2016: 179). Uz navedeno, građanska su prava kršena, imovina konfiscirana te su Nijemci kolektivno proglašeni krivcima *Odlukom o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i sekvstru nad imovinom koju su neprijateljske ruke vlasti prisilno otuđile*² koju je donijelo Predsjedništvo antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije na dan 21. studenoga 1944. godine (Geiger, 1997: 85-86; Radelić, 2006: 49). Ističe se i *Zakon o državljanstvu iz 1945.* godine koji je omogućavao oduzimanje državljanstva pripadnicima naroda koji su bili u ratu protiv Jugoslavije. Nakon ovih izabranih primjera pravnog okvira o postupanjima prema „neprijateljskim“ manjinama, treba spomenuti da je sve navedeno na koncu bilo protivno samom *Ustavu iz 1946.* godine kojim je, između ostalog, donesena zabrana u bilo kakvom ograničavanju prava osoba na temelju njihove nacionalnosti. Razvidna je tako prednost državnih i političkih interesa države pred načelima na koje se sama vlasti pozivala (Geiger, 2002: 35; Radelić, 2006: 48-50; Vodušek Starić, 2006: 15-20).

U praktičnom smislu; navedene načine razračuna s „neprijateljima revolucije“, do 1947. i 1948, vlasti su činile prikriveno izricanjem različitih optužnica zbog stvarne ili navodne suradnje s ondašnjim okupatorima, ili pak pripadnicima razina vlasti Nezavisne države Hrvatske (nakon toga razdoblja prilično otvoreno i očito). Mnogi su tako sudski procesi scenirani djelovanjem i civilnih i vojnih sudova, a tako i sudovima za zaštitu nacionalne časti. Početke ustroja vlasti i sudstva obilježava djelovanje partizanskih sudova ustanovljenih za ratna suđenja kada su partizanska zapovjedništva izvršavala i istražne i sudske postupke. Postupci kažnjavanja najčešće jesu bile smrtne kazne, prisilni rad te progon, a sve to je najčešće i uključivalo konfiskaciju imovine. Generalno gledajući tzv. sudske postupke, evidentno je da se lažnim optužbama i insceniranim suđenjima nastojalo najefikasnije kazniti „narodne neprijatelje“, konfiscirati imovinu te osigurati što povoljnije uvjete za izbore za Ustavotvornu skupštinu kao i lokalne (Vodušek Starić, 2006: 18-23). Ovoj je kontekstualizaciji potrebno dodati i podatak da je jedno od temeljnih usmjerenja djelovanja Politbiroa izneseno na sjednici Centralnog komiteta sredinom 1945. godine:

² *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god.1., br.2., Beograd, 6. veljače 1945., 13-14.

uništiti protivnike optužujući ih za suradnju s „okupatorom“. Temelj za suđenja bila je *Uredba o vojnim sudovima* koju je od kolovoza 1945. zamijenio *Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države* čime sudstvo nije bilo više vojno već redovnog tipa. Bez obzira na sve navedeno, *Ustav iz 1946.* nije donosio izvorišta za uvijek traženu neovisnost sudstva – pa je tako i dalje o sucima je odlučivala politička vlast u širem smislu ili pak sama UDBA (Radelić, 2006: 60-64).

Za potrebe ovoga rada važno je istaknuti, uz opisani pravni okvir, i primjere postupanja novih vlasti prema pripadnicima nacionalnih manjina, osim Nijemaca³, kao također svojevrsnu kontekstualizaciju prije same studije slučaja. Naime, talijanska je manjina imala, uvjetno rečeno, blaži tretman, no i dalje je postojalo mnoštvo razloga za masovno iseljavanje koje se dogodilo. Naime, velik dio stanovništva Istre upravo jesu činili Talijani koji tada više nisu mogli podnositi uopće prijevore oko razgraničenja Hrvatske i Italije, a jednako tako i oko pravnog statusa Istre. Sve navedeno jesu pratili i sukobi na nacionalnoj osnovi te zbog društvenih i političkih promjena. Mnoštvo je bilo i slučajeva odmazde u svakom smislu, odvođenja na prisilne radove te prisiljavanja na sudjelovanje na izborima i slično (Radelić, 2006: 51-52).

Zanimljivo je ukazati na određenja života češke i slovačke nacionalne manjine u Jugoslaviji u istom razdoblju. Svakako je činjenica da među Slovacima i Česima službene politike i nisu imale neka odviše jaka uporišta. Unatoč proklamiranom zajedništvu, često su lokalne vlasti bile ili minimalno ili nimalo istovjetne onim državnim. Ove su nacionalne zajednice ipak u velikoj mjeri zadržale ustroj svojih udruženja, škola i drugih ustanova pa čak i izdavačke djelatnosti (Selinić, 2010: 419-422). Posebnost kod ovih nacionalnih manjina jest u tome da su se Jugoslavija i Čehoslovačka krajem 1945. dogovarale o dopuštanjima iseljavanja, odnosno povratka Čeha i Slovaka matici. Dopuštenja su, dakako, bila uvjetovana i to time da nepokretna imovina prelazi u vlasništvo države, a da se o pokretnoj imovini iznese međunarodni sporazum što je i bio razlog da se konačno potpisivanje *Protokola o iseljavanju* odvalo tek 13. studenoga 1948. godine. Od kraja rata pa do konačnog potpisivanja *Protokola* iseljavanja pripadnika slovačke i češke nacionalne manjine obilježeno je migriranjem pojedinaca i/ili obitelji koji su zbog toga i prodavali svoju imovinu. Ovakva su iseljavanja, više ili manje uvjetovana i na temelju dogovora, nastavljena sve do 1949. godine te čehoslovački podaci iskazuju da se radi od oko 5 200 Čeha i Slovaka. Uvjeti života i rada za preostalu češku i slovačku manjinu u Jugoslaviji (najviše ih je bilo u Hrvatskoj i Srbiji) postaje otežano nakon sukoba na relaciji Tito-Staljin 1948. godine (Selinić: 2010, 424-425).

Život neposredno nakon rata, i općenito tijekom opstojnosti Jugoslavije, navedenih nacionalnih manjina jest u historiografiji, više ili manje, zastupljena tema u najrazličitijim aspektima. Sukladno uvodnim razmatranjima rada i postavljenim okvirima postupanja

³ Temom života, iseljavanja i stradavanja njemačke nacionalne manjine na prostoru Jugoslavije prije, tijekom i nakon Drugog svjetskog rata posebno su se bavili, između ostalih, Leopold Rohrbacher, Johann Wüsch, Ludwig Schumacher, Antun Tafferner, Hans Rasimus, Valentino Oberkersch, a tako i Vladimir Geiger, Goran Beus Richemberg i Zdenko Radelić.

komunističkih vlasti prema nacionalnim manjinama, slijedi razrada studije slučaja pripadnika mađarske nacionalne manjine s ciljem izdvajanja specifičnih elemenata koji će poslužiti daljnjim istraživanjima o postupanjima prema navedenoj manjini u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata.

3. Studija slučaja: Antal Dijoši

Antal Dijoši (mađ. Diósi) rođen je 2. veljače 1899. godine u Đeletovcima (selo u zapadnom Srijemu), u rimokatoličkoj mađarskoj obitelji. U vrijeme kada mu je suđeno, 1945. godine, bio je oženjen, otac šestero djece (od kojih je najstariji sin bio star 27 godina, a najmlađa kći mjesec dana), te vlasnik kuće u Korođu⁴ tada na kbr. 225 u kojoj je i živio. Radio je kao nadničar u poljoprivredi, a za vrijeme rata nije bio član nikakvih vojnih postrojbi.⁵ U Silaš je iz susjednoga Korođa i prije rata i tijekom rata često dolazio, i prodavao pletene korpe.⁶ Uhićen je 28. travnja 1945. godine, dakle, nedugo poslije partizanskog osvajanja Osijeka i okolice, međutim optužnica je protiv njega podignuta tek 29. rujna 1945. godine.⁷

Prvi zapis iz kojega se mogu razaznati razlozi zbog kojih je uhićen bili su u dopisu Oponomoćstva zaštite naroda za kotar Vukovar od 24. srpnja 1945. godine Vojnom sudu osječkog područja, u kojemu je navedeno da se Antal Dioš „optužuje zato što je 1941. g. doveo Mađarsku vojsku u selo Silaš i pokazivo mađarskoj vojsci kuće ljudi koje su Mađari pohapsili u selu Silašu (...) te zato što je pokojnom Lazinu rekao „Da mu mater Srbsku tko se vratio a tko nevrati, ti se sigurno nećeš vratiti“. Svi pohapšeni uhapšeni su po njegovom naređenju, a također i poubijani.“⁸

Antalu Dijošiju optuženica je potom donekle ublažena, te je optužen za to da je „na pravoslavni Uskrs (20. travnja, op. a.) 1941. godine, dok je mađarska vojska skupa s mađarskom milicijom vršila hapšenja u Silašu, pokazivao kuće onih koji su bili pohapšeni, kojom prilikom je bilo pohapšeno 22 osobe, od kojih su jedanaestorica poubijani na pašnjaku u Laslovu, a među kojima je bio i Lazina Kovačević iz Silaša, za kojeg je okrivljeni rekao, da tko se vratio – vratio, da se on sigurno neće vratiti, dakle za vrijeme rata i neprijateljske okupacije sudjelovao kao pomagač kod masovnog hapšenja, odvođenja i ubijanja stanovništva Jugoslavije, čime je počinio ratni zločin iz čl. 3. t. 3. Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države.“ Dijoši je za navedeni prijestup dobio kaznu „lišenja slobode sa

⁴ Korodj je bio jedno od nekolicine sela s većinskim mađarskim stanovništvom na području istočne Slavonije u navedenom razdoblju. U neposrednom susjedstvu Korođa je i selo Laslovo, također s većinski mađarskim stanovništvom, a u njihovoj su neposrednoj okolici 1920-ih godina osnovana nova sela u koja je kolonizirano gotovo isključivo srpsko stanovništvo. Među tim novoosnovanim selima bili su i Palača i Silaš. Više o navedenom razdoblju u tom kraju vidjeti u: Sándor Bencze – József Kell, *Kórógyi Tükör*, 2. rész, Pélfmonostor, 2009., str. 24-36.

⁵ Hrvatska (dalje: HR), Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS), Okružni sud u Osijeku, fond 136. (dalje: 136), KZ-151/45, 28534/44.

⁶ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Zapisnik 3. 12. 1945.

⁷ HR-DAOS-136, KZ-151/45, 102/45.

⁸ HR-DAOS-136, KZ-151/45, 256/1945.

prisilnim radom od 20 godina, gubitkom građanskih i političkih prava osim roditeljskih prava na vrijeme od deset godina po izdržanoj ili oproštenoj kazni.“ Ipak, bio je oslobođen od optužbe da je „gornje zgrade on vodio mađarske vojnike u Silaš“.⁹ Za navedeni su zločin, osim Dijošija, iz Korođa u svibnju 1945. godine partizani u nepoznatom smjeru odveli još tri osobe kojima se zatim gubi svaki trag, dakle, zasigurno su smaknute, a o njihovom suđenju (ako se i održalo) nisu sačuvani nikakvi pisani tragovi (Bognár-Horváth-Geiger, 2018: 58; Bencze-Kell, 2009: 35-36.).

U svoju obranu Dijoši je naveo da je on ujutro 20. travnja 1941. godine bio u Silašu gdje je došao u kupnju duhana od jednog mještana te da po njegovom dolasku u Silaš nije bilo nikakve vojske. Nadalje, naveo je da je mađarska vojska ušla u Silaš u 9 sati, kada se on čistim slučajem našao na ulici, na putu za gostionicu. Dijoši je potvrdio da je mađarska vojska uhitila neke mještane, no da je on „kazao jednom mađarskom oficiru, da zašto su ti ljudi uhapšeni, da ih on pozna i da nisu nikakvi četnici, a kada ga je taj oficir pitao da li on može za to jamčiti, on mu je odgovorio, da ih pozna tko su i što su, našto da mu je oficir odgovorio, da im onda kaže da idu kući. On je to rekao ljudima, koji onda da su otišli svojim kućama.“¹⁰ Dijoši je izričito zaniijekao da je sudjelovao kod uhićenja Srba ili njihovoga prokazivanja mađarskoj vojsci, a zaniijekao je i to da je jednome mještanu „opsovao majku srpsku i kazao da tko se vratio, ne vratio, da se on neće vratiti“, nego da su se čak međusobno i družili.¹¹ Navedeno je ponovio i u zapisniku od 17. studenog 1945: „Ja nisam pokazivao mađarskoj vojsci kuće Srba koje treba pohapsiti, niti sam kod toga sudjelovao. Jednako, ja nisam kazao kada su vodili Kovačević Lazu da mu majku srpsku, da tko se vratio ne-vratio, da se on neće vratiti. To mu nisam ni mogao kazati, jer smo mi bili dobri prijatelji, zalazio je on k meni i ja k njemu.“¹²

Tijekom svih ispitivanja 1945. i 1946. godine Dijoši je ostajao pri svojim tvrdnjama o nevinosti: „Tvrdim da ja nisam dao hapsiti, a niti sam koga uhapsio u Silašu, a niti sam pokazivao srpske kuće mađarskim vojnicima. A za ostalo što sam dao u zapisnik kod OZN-e ostajem u cijelosti. Drugo nemam više šta za reći.“¹³

Svjedok Petar Petrović, lugar u Silašu, među ostalim je bio izjavio da je Dijoši bio sam, a prema njemu je došla mađarska vojska. (...) Zatim je vojska dalje po selu kupila ljude, a okrivljeni je išao s njom. Kada je dosjetan Kovačević Lazo i Gorjan Glišo, onda su se okrivljeni zauzeli kod mađarskog zastavnika, za Vojnović Milu i Stevana Glušca, te da mu je dokazivao, da su oni dobri. To je trajalo oko pola sata, a onda je njima okrivljeni dao znak rukom da bježe i oni su ugrabili priliku kada ih vojnici nisu gledali i otišli pravcem šume. (...)“¹⁴ Navedeni je svjedok još naveo da je uhićivanje vršeno prema popisu koji je sastavio općinski bilježnik u Borovu i prema kojemu je postupala mađarska vojska u Silašu. „Svje-

⁹ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 1.

¹⁰ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 1.

¹¹ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 2.

¹² HR-DAOS-136, KZ-151/45, Zapisnik 17. 11. 1945.

¹³ HR-DAOS-136, KZ-151/45, 1394/45, Zapisnik o preslušanju

¹⁴ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 2.

dok je vidio da je vojska išla od kuće do kuće i hapsila gledajući taj popis, a također su po popisu odvojili one koji su pobijeni.“¹⁵

Svjedokinja Stoja Priča, mještanka Silaša, koja je tijekom boravka mađarske vojske u selu stajala pred svojom kućom i gledala što se događa, izjavila je pred sudom da je Dijoši na cesti „nešto govorio mađarski, ona dva mađarska vojnika zašla su na cestu, nešto su rasrpavljali sa optuženim, pak se ona dva mađarska vojnika povratila prema mjestu gdje je Lazo stajao pred svojom kućom, uhvatili su ga ispod ruke i odveli prema sredini sela.“¹⁶ Za njega je još i izjavila da je Dijošija poznavala od oko 1926. godine te da „sa mojim znanjem nije živio sa našim seljanima u svađi i mržnji. Dosta je često dolazio u Silaš.“¹⁷ Svjedok Marko Bačkov izjavio je da je njemu mađarska vojska izvršila premetačinu u kući, no da nisu pronašli ništa, te da su „uperili u njega puške i tražili da kaže gdje su četnici.“ Bačkov je također svjedočio tome da je vojska imala popis odnosno „da na tom papiru se nalaze napisana imena i prezimena dvanajstorice seljana iz Silaša.“¹⁸ Usto je naveo i da je „čuo da se u Silašu radio neki novi popis, te je vidio da je taj novi popis radio neki kočijaš iz Silaša pred školom.“¹⁹

Svjedoci Josip Janković i Vaso Vukosavljević naveli su da Dijošija u Silašu uopće nisu vidjeli na dan kada je mađarska vojska bila ondje, iako su vidjeli mađarsku vojsku i naoružane civile.²⁰ Svjedok Andrija Rožina naveo je da je vidio Dijošija u Silašu s mađarskom vojskom te da je „okrivljeni išao sa mađarskom vojskom, ali što je on radio ne zna.“²¹

Svjedokinja Ruža Radić izjavila je da je u jutro u 7 sati navedenog dana Dijoši bio u Silašu te da je pod njezinim prozorom „pitao neku djecu, da li u selu imade četnika i komunista. Tada s njime nije bilo mađarskih vojnika, već su oni bili po cesti u istoj ulici daleko od njega sedam do osam koračaja.“²² Svjedok Vasilije Milinčević, koji je navedenog dana bio među uhićenima, rekao je da je „bio uhapšen po jednom mađarskom vojniku i jednom civilu sa ustaškom kapom, koje je doveo Vojanović Simo iz Silaša. Kada je svjedok uhapšen i doveden na sabiralište bio je tamo okrivljeni koji je išao od grupe do grupe mađarske vojske i s njima razgovarao. Što je razgovarao svjedok nije razumio. (...) Svjedok je vidio da su ustaše imali neki popis, koji su davali i mađarskim vojnicima, a taj popis je svjedok vidio u Silašu i prigodom odvajanja navedenih dvanaestorice, jer su i njih odvojili po nekom popisu.“²³

„Okolo 11 do pola 12 svi uhapšeni sa mađarskom vojskom krenuli su iz Silaša prema Korodu i to vojska na kolima, a uhapšeni pješice. Okrivljeni je također išao sa ustašama koji

¹⁵ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 2.

¹⁶ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 2.

¹⁷ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Zapisnik 3. 12. 1945.

¹⁸ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 2-3.

¹⁹ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 3.

²⁰ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 3-4.

²¹ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 3.

²² HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 3.

²³ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 4.

su tu bili. Kada su izišli iz Silaša odvojili su devetoricu ljudi iz Silaša i dvojicu iz Palače, te su ti sačinjavali posebnu grupu. Kada su došli u Laslovo navedenu jedanaesticu odveli su na laslovački pašnjak gdje je bilo mrcinište, poubijali ih i zakopali, a njih ostale strpali su u zatvor. Nakon jedne noći, tj. drugi dan ujutro pušteni su van jer je došao neki navodno domobranski oficir i predbacivao ustašama, da kako se može bez naređenja ljude hapsiti i ubijati, puste ih na slobodu i tako su oni otišli kući.“²⁴

Svjedoci Simo Vujanović i Vaso Vukosavljević izjavili su da je popis za uhićivanje donio „Gjuro Čoti iz Laslova, kojega je neki vodnik seljačke zaštite iz Laslova poslao, da ide iz Korođa donijeti popis onih koje treba uhapsiti. Čoti je otišao i donio taj popis, nakon čega se vršilo hapšenje po tom popisu, a svjedoka (Simu Vujanovića, op. a.) su bili uzeli da im pokazuje kuće onih koji su bili u popisu i koji su imali biti uhapšeni.“²⁵ U navedenoj je izjavi dakle Vujanović potvrdio da je on bio taj koji je pokazivao kuće onih koje je trebalo uhititi, iako je za to na kraju okrivljen Antal Dijoši.

Indikativan je i podatak da je u samoj presudi za Dijošija navedeno sljedeće: „Utvrđeno je da se njegovim radom spasilo trojica od uhapšenih. Nije se moglo utvrditi, da bi tko bio uhapšen uslijed direktnog rada okrivljenog.“ Dakle, sud je sam zaključio da Dijoši zapravo nije bio kriv za ničije uhićenje, nego da je čak i spasio tri osobe od uhićenja. Nadalje, presuda je zaključena riječima „Kao što je navedeno okrivljeni nije direktno sudjelovao i prouzročio smrt ljudi, pak nije na njega primijenjena smrtna kazna. Pošto nije utvrđeno da bi okrivljeni bio doveo mađarsku vojsku, jer je utvrđeno da je on došao sam u Silaš, to je radi tog djela oslobođen.“²⁶

Dijoši se pokušao žaliti na navedenu presudu Vrhovnome sudu u Zagrebu, tražeći blažu kaznu. U žalbi od 30. siječnja 1946. godine Dijoši je naveo „da su moje simpatije bile na strani jadnih uhapšenika koje sam ih nastojao spasiti, pa nije bilo nikih razloga, da bi ja pokazivao kuće ostalih uhapšenika i tako njima škodio. Da je ova moja obrana istinita dokazuje i činjenica da sam ja sa žiteljima Srbima iz Silaša i Korođa živio u prijateljskim odnosima i sa nikim se nisam zamjeravao, a bio sam oženjen sa ženom Srpkinjom (...)“²⁷ I sam Dijoši je u navedenoj žalbi naveo citat svjedoka Vujanovića koji je iskazao „da se hapšenje vršilo po tom popisu i da su njega uzeli da im pokazuje kuće onih koji su bili u popisu i koju su imali biti uhapšeni“, a da je popis bio sastavljen po općinskom bilježniku u Korođu. Ipak, nešto kasnije u žalbi Dijoši djelomično priznaje da je i on sudjelovao u pokazivanju kuća osoba iz popisa, a navedeno pravda riječima „da sam ja uskratilo to pokazivanje, ne bi time ništa doprinio u korist uhapšenika, jer bi mađarska vojska i ustaše lako dobili te podatke od prisutnih seljana i općinskih organa. Ukoliko sam pokazivao kuće uhapšenika, to je nedvojbeno, da sam to činio iz straha, bez svoje volje, na traženje mađarske vojske. U slučaju da sam i to otklonio, to ja uhapšenima ne bih pomogao, a sebi bi izvrgao zlu, jer bi pobudio sumnju, da sam i ja četnik i da ih pomažem, te bi mi u tom slučaju prijetila opasnost da i

²⁴ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 4.

²⁵ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 4.

²⁶ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda, 5.

²⁷ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Opravdanje žalbe

mene uhapsu te da dijelim istu sudbinu sa uhapšenima. U ono doba je bio teror ustaša i mađarske vojske u Silašu i Laslovu te Korođu tako velik, da bi se itko našao koji bi takav zahtjev mađarske vojske otklonio, jer su njihove naloge iz straha morali svi vršiti, te se ne bi usudio nitko ni pomisliti na to da se njihovoj sili suprotstavi. Svjedok Bačkov Marko izjavio je da je i on morao na nalog kneza sela voziti mađarsku vojsku, te ni on nije bio u stanju da se tome nalogu ne pokori, pa je i on prema tome pod prijetnjom sile sudjelovao kod toga hapšenja. I svjedok Rožina Andrija bio je prisiljen voziti mađarsku vojsku koja je sudjelovala kod toga hapšenja. Svjedok Vujanović Simo također je izjavio da su ga mađarski vojnici i ustaše bili uzeli da im pokazuje kuće onih koji su bili u popisu i koji su imali biti uhapšeni, te da je svjedok bio prisiljen te kuće pokazati. (...) Prema tome, vidljivo je da su i drugi bili prisiljeni sudjelovati kod toga hapšenja, a ne samo ja, no to moje sudjelovanje nije uslijedilo dobrovoljno, nego iz straha i na nalog oboružane mase mađarskih vojnika i ustaša, dakle pod prijetnjom sile i straha. Ovakav nasilan akt mađarske vojske prema meni isključuje moju ubrojivost i prema tome ukida kažnjivost.“²⁸ U daljnjem tekstu žalbe Dijoshi je naveo i svoju prethodnu neosuđivanost, siromašno socijalno stanje i šestero „neopskrbljene djece, koja će u najvećoj mjeri biti pogođena ovom kaznom.“ U žalbi se, vjerojatno na intervenciju svoga odvjetnika, pozvao i na govor Josipa Broza Tita od 6. lipnja 1945. godine u kojemu je on pozvao na milost za ljude „zavedene“ od strane okupatora.

No, cjelokupna je žalba bila potpuno uzaludna s obzirom na to da je Vrhovni sud 28. ožujka 1946. godine potvrdio presudu Okružnoga suda u Osijeku.²⁹ Iako Antalu Dijoshiju u presudi nije izrečena smrtna kazna, on ipak više nikada nije oslobođen i preminuo je u logoru u Staroj Gradišci 18. svibnja 1950. godine, u dobi od 51 godine, nakon više od 5 godina robije.

4. Zaključak

Navedena i razrađena studija slučaja prikazuje, dakle, još jednu rekonstrukciju načina postupanja prema pripadnicima onih manjina koje se „nisu našle na pravoj strani“ po završetku Drugog svjetskog rata. Odnosno, studijom se slučaja jasno ukazalo na primjenu normativnih okvira za uhićenje, optuživanje i suđenje što potvrđuje teoretski kontinuum koji o ovome aspektu postupanja komunističkih vlasti postoji u historiografiji. Odnosno, u kontinuum se sam slučaj uklapa svojim elementima (pristupi optuženome, optužnica, svjedočenje, žalba, izvršenje kazne) uz ukaz na posebnost koja daje mogućnost novih usporedbi u istraživanjima koja slijede – odnosu prema mađarskoj nacionalnoj manjini na području Slavonije.

Antal Dijoshi je optužen i okrivljen da je mađarskoj vojsci koja je došla u njemu susjedno selo ukazivao na civile koji su bili velikosrpskoga političkog opredjeljenja i na taj način

²⁸ HR-DAOS-136, KZ-151/45, Opravdanje žalbe

²⁹ HR-DAOS-136, K953/46.

prouzročio njihovo uhićenje i smrt. On je pak s druge strane tvrdio da je popis za privođenje već postojao, da je on srpske civile pokušavao zaštititi, te da se za pojedince i založio pred mađarskom vojskom. Njegova je konkretna krivnja zapravo bila u tom razgovoru koji je vodio s mađarskom vojskom kada je ona ušla u selo Silaš. Naime, iz gotovo svih svjedočenja na suđenju bilo je jasno da je mađarska vojska u Silaš već došla s popisom osoba koje je trebalo privesti, tako da je poprilično nevjerovatno da je Dijoši bio taj koji je određivao tko će biti uhićen, posebice stoga što je bio društveno relativno nevažna osoba, bez ikakve društvene funkcije i veće imovine, odnosno bez ikakve osnove koja bi mu davala nekakav autoritet. Kuće osoba koje su uhićene u Silašu pokazivao je mađarskoj vojsci prema vlastitom svjedočenju zapravo Silašanin Simo Vujanović, koji je na kraju bio svjedok optužbe protiv Dijošija. Dijošijeva je najveća krivica bila u tome što je bio Mađar, odnosno, što je znao mađarski jezik i što je komunicirao s mađarskom vojskom prilikom dolaska u selo Silaš u kojemu se toga dana našao sasvim slučajno. Iako je u konkretnom slučaju dosta teško ustvrditi sve činjenice, sadržaj inkriminirajućega razgovora kojega je Dijoši vodio s mađarskom vojskom nemoguće je rekonstruirati, a veliki problem predstavljala je činjenica da svjedoci koji su optužili Dijošija nisu razumjeli mađarski jezik i zapravo nisu znali o čemu je on razgovarao s mađarskim vojnicima, nego su o tome samo mogli nagađati.

Držimo da je ova studija slučaja važan doprinos teorijama o postupanjima prema nacionalnim manjinama u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata, jer pokazuje na jednom konkretnom primjeru arhetipski pristup mađarskoj manjini koji je u bitnoj mjeri (naravno, ne u potpunosti) bio različit od pristupa prema primjerice slovačkoj i češkoj manjini. Sve navedeno jasno pokazuje koliko su historiografske studije slučaja u ovako obuhvatnim temama važne i potrebne te koliko je još nepoznanica u spoznajama o pristupima komunističkih vlasti prema „slugama okupatora“.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

1. HR-DAOS-136, KZ-151/45, 28534/44.
2. HR-DAOS-136, KZ-151/45, Zapisnik 3. 12. 1945.
3. HR-DAOS-136, KZ-151/45, 102/45.
4. HR-DAOS-136, KZ-151/45, 256/1945.
5. HR-DAOS-136, KZ-151/45, Presuda.
6. HR-DAOS-136, KZ-151/45, Zapisnik 17. 11. 1945.
7. HR-DAOS-136, KZ-151/45, 1394/45, Zapisnik o preslušanju.
8. HR-DAOS-136, KZ-151/45, Opravdanje žalbe.
9. HR-DAOS-136, K953/46.

LITERATURA

1. Akmadža, M. (2013): *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb-Slavonski Brod: Despot Infinitus d.o.o. i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
2. Bencze, S. – Kell, J. (2009): *Kórógyi Tükör*, 2. rész, Pélmónostor: Magyar Egyesületek Szövetsége
3. Bognár, A., Horváth L., Geiger, V. (2018): Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./45. i u poraću. Zagreb-Budimpešta: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj.
4. Geiger, V. (1997): *Nestanak Folksdojčera*. Zagreb: Nova stvarnost.
5. Geiger, V. (2002): *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica.
6. Jurčević J. (2006): *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*. Zagreb: Počasni bleiburški vod.
7. Mihaljević, J. (2011): Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.-1974., *Časopis za suvremenu povijest*, 43 (1), 25-51.
8. Radelić, Z. (2006): *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Selinić, S. (2010): Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom, *Časopis za suvremenu povijest*, 42 (2), 413-432.
10. Vodušek Starić, J. (2006): *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946.* Zagreb: Naklada Pavičić.
11. Vuković, B. (2016): Kako preživjeti smjenu režima? Sudbina Folksdojčera na prostoru Hrvatske. U: Maljuga, M., Bunoza, M. (ur.), *Zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“*, 175-190. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu i Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“.